

KÜRESELLEŞME ve ULUS DEVLET*

İsmail COŞKUN**

Devletler, tarım başlangıcından bu yana tarihin en geniş ve en güçlü örgütleri olagelmışlerdir. Tarihte çok çeşitli devlet yapıları, örnekleri ile karşılaşmaktayız. Şehir devletleri, Tüccar devletleri, Yakın Doğu'nun asker devletleri, A.T.Ü.T. devleti, Bozkır İmparatorlukları, Dünya İmparatorlukları. Modern devlet yapıları tarihsel olarak ilk kez yeni çağ başlangıcında, Batıda ortaya çıkmışlardır. Özelliklerini de bu dönemde yaşanan tarihi ve siyasi gelişmelere bağlı olarak kazanmıştır. Modern devlet yapıları, gerek içsel düzeyde gerekse toplumlararası düzlemde Batının karşılaştığı sorunları bir çözüme ulaştırmanın aracı olarak ortaya çıkmışlardır. Bu anlamda hem tarihsel, hem de Batıya özgü özellikler gösterir. Modern devlet modelinin günümüz devletler dünyasında yaygınlığı, batı kaynaklı oluşunu ve ona özgülüğü konusunu dışlamaz. Bir siyaset etme biçimi ve aracı olarak modern devletin günümüzdeki yaygınlığı Batının toplumlararası ilişkilerdeki egemen konumuyla ilgilidir.

Küreselleşme sosyal bilimlerde günümüz dünyasını açıklamada başvurulan başat kavram haline gelmiştir. Kavram, sosyal bilimlerden uluslararası sistemin işleyişine, iktisadi süreçlerin kazandığı yeni boyutların açıklanmasından gündelik siyasete ilişkin değerlendirmelere kadar yerli yersiz başvurulan sosyolojik bir tılsım halini almış durumda. Tartışmalar, bir kuramdan çok söylem, açıklamanın yerine ikame edilen retorik özelliği göstermektedir. Söylemin içeriğine bakıldığında özellikle modern devlete, özelde modern devletin ulusal niteliğine ve günümüz egemenlik ilişkilerine yönelik bir odaklanma olduğunu gözlüyoruz.

Küreselleşme, ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslar arası ekonomi diye yorumlanmaktadır.¹

* I. Türk Dünyası Sosyologlar Kurultayı, 25-27 Kasım 2005, Kocaeli-Türkiye, Uluslararası Toplantıda İsmail Coşkun tarafından sunulan tebliğinin metnidir.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

¹ Paul Hirst ve Graeme Thomson (çeviri: Ç. Erdem- E.Yücel), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 8.

Küreselleşme söyleminin içeriğine baktığımızda toplumlararası ilişkilerin mevcut yapısında birtakım değişikliklerin ortaya çıktığına, yeni bir evreye girildiğine işaret edilmektedir.

Sözgelimi, Ulus-devlet döneminin bittiğini ve küreselleşmiş ekonomik ve sosyal süreç karşısında ulusal düzeyde yönetişimin etkisiz kaldığını iddia etmenin çok moda haline geldiğini görülmektedir. Bu moda açıklamalara göre, Ulusal politika ve politik tercihler, en güçlü devletlerden bile daha zorlu dünya piyasa güçleri tarafından etkisiz hale getirilmektedir. Aynı şey Küresel piyasaların ve ulus ötesi şirketlerin beklentilerine ters düşen ulusal para ve mali politikalar için de geçerlidir. Sermaye hareketlidir ve hiçbir ulusal bağlılığı yoktur, ekonomik avantajlar nereye yönelirse oraya yerleşir. Ulus-devletin etkin ekonomik yönetici rolü son buldu. Ulus-devlet, mümkün olan en az masrafı yaparak uluslar arası sermayenin gerekli bulunduğu sosyal ve kamusal hizmetleri sağlayabilir ancak. Artık, Ulus-devletler, küresel sistemin yerel otoriteleri olarak algılanmaktadır. Ulus-devletlerin / görevleri, şimdiye kadar devlet bünyesinde çalışan belediyelerin görevlerine benzer: Mümkün olan en düşük maliyetle iş dünyasının ihtiyaç duyduğu altyapıyı ve kamu mallarını sağlamak.²

Küreselleşme kuramcılarının modern devletin ulusal niteliğinin geride kaldığına ve uluslararası sistemin işleyişinde yeni bir evreye girildiğine ilişkin açıklamaları birkaç ana varsayım üzerinden temellendirilmektedir:

1. Çok-uluslu şirketler, belirli, herhangi bir ulus-devlette özgül yerleri olmayan küresel şirketlerdir.
2. Eski ulus-devlet hükümetlerinin yerini, uluslar arası finans kuruluşları, DTÖ ve çok uluslu şirketlerin başındaki kişilerden oluşan yeni bir dünya hükümeti aldı.
3. Devlet sınırlarını ortadan kaldıran ve yeni bir enformasyon devrimin gerçekleşme olduğudur.³

Bu varsayımları daha sonra tartışmak üzere, Modern devletin doğuş koşullarına, müesseseleşme sürecine dönmek istiyorum.

² Küreselleşme retoriğinin bu özet muhtevası için bkz. Paul Hirst ve Graheme Thomson *Küreselleşme Sorulanıyor*, s. 209-210.

³ Küreselleşme kuramcılarının bu yöndeki varsayımları için bkz. James Petras (çeviri: A. Ekber, C. Aşkın, Ç. Ann), *Küreselleşme ve Direniş*, cosmopolitik kitaplığı, İstanbul, 2002, s. 24-25.

Modern Devlet tarihsel olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. Bir siyaset etme model ve müessesesi olarak gelişmesi ve yaygınlaşması toplumlararası ilişkilerin seyrine göre gelişmiştir. Başlangıç koşullarında, ortaçağ koşulların çıkma arayışları ve toplumlararası ilişkilerde daha etkin bir konum oluşturma çabalarıyla belirlenen modern devlet, bu ilişkilerde konum ve güç kazanmasına bağlı olarak nitelikler kazanmıştır.

Modern devletlerin ilk ortaya çıktığı coğrafi ve tarihi sahneye baktığımızda şu iki olguyu görmekteyiz. Batılı güçler uzun zamandan beri Portekizli güçlerin öncülüğünde Yakın Doğu'nun daha gerilerinde yer alan baharat ve mamul madde üretim merkezlerine, Çin ve Hindistan'a, Akdeniz ekseninin dışında, ulaşan yeni bir yol arayışlarıdır. 1400'lerden başlayan bu çabalara biraz sonrasında İber yarımadasının diğer güçleri de katılacaktır. İşaret etmek istediğimiz ikinci olgu ise bu güçlerin İber yarımadası üzerindeki İslamiyetin etkinliğini tasfiye etmeleri çabalarıdır. Her iki olgu da Batının o günkü koşullarda toplumlararası ilişkilere verdiği tepkinin yansımasıdır.

Yeni yol arayışları iki tarihi olgu ile sonuçlanır: yeni Hindistan yolunun keşfi ve Amerika kıtasının bulunuşu. Bu iki olgu bir yandan Batının ortaçağ koşullarından çıkışını getirecek maddi imkânları sağlarken diğer yandan da toplumsal imkânların yeni ortaya çıkan gelişmelere göre düzenlenmesi sürecini doğurmuştur. Modern devlet örgütlenmeleri bütünüyle bu dinamikler etrafında ortaya çıkarlar. İlk modern devlet yapılarının ortaya çıktığı tarihler kronolojik olarak sıralanıp, mekâna/coğrafyaya yerleştirildiğinde şunu görüyoruz: sırasıyla Portekiz, İspanya, Hollanda, İngiltere gibi ortaçağ Batısının tanımadığı, birlikler, topluklar, örgütlenmeler ortaya çıkmıştır ve varlıklarını bütünüyle sömürgelerdeki etkinlik arayışına bağlı olarak kazanmışlardır. Batıda 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan siyasi bölünmeler, ki Napolyon dönemi istisna tutulursa, bugüne kadar aynı kalmıştır ve temelini yine bu ilişkiler oluşturmuştur. Modern ulusal siyasetlerin ortaya çıkışı anlamında siyasi bölünmeler de, birbirleri arasındaki ortaya çıkan gerilim ve çatışmalar da bu temel de ortaya çıkmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Batılı güçler arasında ortaya çıkan çekişmeler esas itibariyle denizde, diğer bir deyişle kolonyal etkinlik kurma arayışlarında ortaya çıkmıştır. Toplum düzeyinde egemenliğin bölünmüş, dağılmış olduğu feodal dönem siyaset etme biçimleri yeni gelişmeler karşısında aşılmıştır. Eldeki imkânların merkezi olarak yönetilmesi, otoritenin

merkezileşmesini, şiddet tekelinin giderek oluşan merkezi yönetimin elinde toplanmasını getirmiştir.⁴

Modern devletler, işaret ettiğimiz gibi kolonyal süreçlerle ilişki içinde ortaya çıkmıştır. Kolonyal süreçlerde güç kazanan batılı ulusal siyaset merkezleri giderek toplumlararası ilişkilerde etkin olma arayışlarına girmişlerdir. Etkinlik arayışları 19. yüzyıla gelindiğinde bütünsel egemenlik arayışına, emperyal siyasetlere dönüşmüştür. Emperyal siyasetler aynı zamanda her Batılı gücün kendi adına egemenlik ilişkilerinde etkin olması anlamında yoğun bir emperyal çekişmeye yol açmıştır. I. ve II. Dünya savaşları tam da bu çekişmenin kristalleşmesi, en üst düzeye çıkmasıdır. Bu nokta önemli, özellikle küreselleşme tartışmalarında ortaya çıkan ulus merkezli yapıların aşıldığı, bunların yerini ulus üstü kurumların aldığı varsayımlarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Batı kaynaklı modern devlet örgütlenmesinin Batı-dışı toplumlara, uygarlık merkezlerine yaygınlaşması süreci belli özellikler göstermektedir. Öncelikle bu toplumlar kendilerine, kendi doğal toplumsal, tarihsel evrimlerine yabancı bu örgütlenme modeli ile tanışmaları, benimsemeleri bu toplumların Batı karşısında aldıkları yenilgi döneminde gerçekleşmiştir. Ulus-devlet modeli Batı-dışı toplumlarda hem bir yenilginin ardından hem de Batı egemenliğinin bu ülkeler üzerinde siyasi baskı kurma konumunu kazandığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Modern devletler, yenilgi koşullarının özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu koşullarında Batı-dışı toplumların mümkün çözümlerinin bir ifadesi olarak da değerlendirilebilir.

Batı-dışı toplumlarda modern devlet yapılarının yerleşmesi iki evrede karşımıza çıkarmaktadır. İlk evre I. Dünya Savaşı sonrası, ikinci evre ise II. Dünya Savaşı sonrası döneme tekabül etmektedir. İlk evrede geleneksel örgütlenmelerin çöküşüne bağlı olarak çok az sayıda Batı-dışı toplum bağımsızlığını modern devlet örgütlenmesine dönüşerek koruyabilirler. Bu çok az sayıdaki merkezin dışındaki Batı-dışı dünya hemen bütünüyle Batılı güçlerce sömürgeleştirilmiştir. Bu anlamda Batı tarzı devlet modelinin yaygınlaşması, daha ziyade II. Dünya savaşı sonrasında gerçekleşecektir. Bu yaygınlaşma sürecinin arkasında yatan saik ise, özellikle I. dünya savaşı sırasında, sonrasında ve II. dünya savaşı sonrasında da devam eden sömürgelerin Batılı devletlere hemen her sömürge diyebileceğimiz ölçekte ayaklanması ve bu ayaklanmalar zincirinin Batı egemenlik sistemine yönelik bir tehdide dönüşmesidir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde birçok sömürge siyasi

⁴ Modern Devletlerin doğuş süreci ile ilgili olarak bkz. İsmail Coşkun, *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınevi, İstanbul, 1997

bağımsızlığını kazanması sömürgeciliğe karşı sürdürülen direnişin sonucunda ortaya çıkmıştır. Direniş olgusuyla birlikte ortaya çıkan bir diğeri siyasi olgu, bizzat batılı güçlerin mevcut siyasi yöntem ve tarzlarla egemenlik ilişkilerinin sürdürülebilirliği konusunda tereddüde düşmeleri ve yeni arayışlara girmeleridir. Bu arayışlar, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan sömürgelerin bağımsızlaşması siyaseti ile sonuçlanır. Savaş sonrası uluslar arası siyaset sahnesi bir dizi ulus-devletin adeta pıtırak biter gibi Batı-dışı coğrafyalarda bitmesine tanık olur. 1960'ta 17 Afrika ülkesinin bağımsız ulus devlet olarak tanımlanması⁵ çok bilinen ve tipik bir örnektir. Siyaset bilimi ve uluslar arası ilişkilerde ulus-inşa süreçleri olarak adlandırılan bu olgu, bütünüyle egemenlik ilişkilerinin batı-dışı coğrafyalarda sürekliliğini temin etme çabalarının neticesinde ortaya çıkmıştır.

Günümüz küreselleşme tartışmalarını tam da bu noktada, II. Dünya Savaşı sonrasında egemenlik ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ekseninde değerlendirmek gerekir. Batılı güçlerin birkaç asır içinde oluşturdukları uluslararası sistem, 19. yüzyılın emperyal çekişmelerinde ve I. Ve II. Dünya Savaşlarında ortaya çıktığı gibi kırılmalıdır. Bu kırılmalı toplumsal ilişkilerde tek bir ulusal merkezin etkin olması, patronajı kendisinde toplama arayışından kaynaklanmaktadır. II. Dünya savaşı sonrasında yeniden yapılandırılan egemenlik ilişkilerinde bu kırılmalı aşılmalı istenmiştir. Nitekim 1945 sonrasında yeniden yapılandırılan egemenlik ilişkilerinde ortak yönetim mekanizmalarının, örneğin Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve bağı kurumsal organların tesis edildiğini görüyoruz.

Ortak yönetim mekanizmalarının tesis edilmesinin yanında, egemenlik ilişkilerinin kırılmalı niteliğini besleyen sömürgelerin paylaşımı, daha fazla etkin olma çekişmeleri de siyasi ve ekonomik uygulamalarla aşılmalı istenmiştir. Savaş sonrası uygulanan yeni politikalarla sömürgelerden Batıya doğru olan zenginlik akışının Batılı güçler arasında bir tür toplumsallaşmasını, ortak paylaşımı sağlanmıştır.⁶ Bugünün küresel olarak tanımlanan şirketleri bu dönemde yaygınlaşan çok uluslu şirket örgütlenmeleri bu yeni siyasi yönelimlerin sonucunda ortaya çıkmışlardır ve uluslararası sistemde, egemenlik ilişkilerindeki konum ve rolleri ifade ettiğimiz siyasi süreçlerle belirlenmiştir.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında küreselleşme tartışmalarına yeniden döndüğümüzde öncelikle egemenlik ilişkilerinde uluslararası sistemin aktörleri

⁵ Türkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, A.Ü. S.B.F. yayımları, Ankara, 1975, s. xi.

⁶ Bu konuda bkz. İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, 3. dizi/1. sayı, s. 294-295.

anlamında olsun, bu ilişkilerde etkin olma ve batıya çevre ülkelerden transfer edilen zenginliğin transferi anlamında olsun yeni evreye girildiğinden söz etmek mümkün değildir. Güç ilişkilerinin temel oyuncularını hala I. Dünya savaşı sırasındaki etkin olan oyuncularlardır. Yine aynı şekilde Batılı ekonomiler, II. Dünya Savaşı sonrasında yakalanan muazzam iktisadi büyümeye rağmen hala I. Dünya savaşı arifesindeki seviyeyi yakalayamamıştır.

Çok uluslu şirketler, küresel çapta faaliyet göstermekle birlikte şirketlerin karar alma merkezleri, şirket varlıkları Batılı merkez ülkelerdedir. Ayrıca Batılı ulusal merkez kendi çokuluslusuna sübvanseler etmenin ötesinde destek sağlamaktadır ve çok uluslu şirketlerin hemen tamamı bu ulusal desteğe bağımlı durumdadır. Çok ulusluların bu anlamda Batılı ulusallıkları aşmasından çok, yine kendi ulusal merkezinin ve uluslar arası sistemin işleyişini verdiği destekle Batı dışı ulus devletlerin egemenliklerini aşmasından, onların egemenlik alanlarına müdahale etmelerinden söz edilebilir.

Küreselleşme kuramcılarının Eski ulus-devlet hükümetlerinin yerini, uluslar arası finans kuruluşları, DTÖ ve çok uluslu şirketlerin başındaki kişilerden oluşan yeni bir dünya hükümeti aldı değerlendirmesini de, 1945 sonrası egemenlik ilişkilerinin yapısında aramak gerekir. Bu kurumlar yeni hegemonyanın toplumlararası ilişkilerin, iktisadi ve siyasi vechelerine yönelik olarak geliştirdiği araçsal mekanizmalardır.

Küreselleşme ile birlikte modern devlet yapılarının artık aşıldığı, anakronik unsurlar haline geldiği tartışmaları bu anlamda baktığımızda yanıltıcı olmaktadır. Tartışmanın kendisi Batının kendi içine değil, Batı dışı coğrafyalardaki devletlerin, Batı çıkarları doğrultusunda baskı altına alınmasına yöneliktir. Bugün Batı dışındaki siyasi yapılara biçilmek istenen rol, kendi coğrafyalarında, toplumlarında Batı çıkarlarının takipçiliğini üstlenme ile sınırlı, kendilerinin de ifade ettikleri gibi bir ülkede belediyelerin işlevi ne ise o ölçekte bir roldür. Kendi ulusal çıkarlarını değil, uluslar arası sistem ya da uluslararası toplum olarak adlandırılan Batılı güçlerin istekleri doğrultusunda davranmalarındır.

Modern devlet örüntüleri, Batı-dışı toplumlarda tarihlerinin belli bir döneminde, en zayıf ve Batı uygarlığı karşısında ağır bir yenilginin alındığı dönemde ortaya çıkmıştır. Önemli bir konu da bu devlet modelinin bu toplumların kendi tarihsel evriminden, toplumsal dinamiklerinden meydana gelmemiş olduğu olgusudur. Bu anlamda modern devlet, tarihsel ve toplumsal süreçlerle ilişkisi açısından değerlendirildiğinde bu coğrafyaların tanımadığı yabancı bir modeldir. Bu

yabancılık, bu modelin bir türlü bu toplumlarda yerleşememesinin en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Küreselleşme açıklamaları ile, söylemin politik enstrümana dönüşerek bu bölgeleri baskı altına aldığı bu dönemde sorunu tartışırken, kendisi tarihsel olarak bu iklime yabancı bir modeli muhafazakar bir biçimde savunmaya dönüşmemelidir. Bu esas sorunun nerede olduğunu gözden kaçırmamıza yol açacaktır.

KAYNAKÇA

- ATAÖV, Türkkaya, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, A.Ü. S.B.F. yayınları, Ankara, 1975
- COŞKUN, İsmail, *Modern Devletin Doğuşu*, Der Yayınevi, İstanbul, 1997
- COŞKUN, İsmail, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, sy. 3. dizi/ 1
- HIRST, Paul ve THOMSON, Graheme (çev. Ç. Erdem E. Yücel), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998
- PETRAS, James (çev. A. Ekber, C. Aşkın ve Ç. Arın), *Küreselleşme ve Direniş*, cosmopolitik kitaplığı, İstanbul, 2002

ABSTRACT

The discussions about the thesis that modern state structures have been transpassed by globalization and became anachronic elements, are misleading. Because, by the help of these discussions, the non-Western states are put under pressure in a way which maximizes Western interests. Today, the non-Western political structures are expected to follow-only- tkhe Western interests in their mother lands. It is a very narrow role which can be compared with the functions of small municipalities. They are expected not to behave according to their own national interests; but according to the interests of Western powers which are usually called "international system" or "international society".